

ILUSTRACIÓN: *Esferas últimas*
AUTOR: A. T.

Encontro con Marilar Aleixandre

Olivia Rodríguez González

[Recibido, 20 febreiro 2017; aceptado, 19 maio 2017]

<http://dx.doi.org/10.15304/bgl.50.3950>

5

Dna. Marilar Aleixandre, acompañada por membros do plenario da institución, tras o discurso de ingreso como académica de número da Real Academia Galega (RAG)¹

¹ As fotos que ilustran a conversa proceden do Arquivo da Real Academia Galega. Agradecemos as facilidades dadas para a súa reprodución.

De Marilar Aleixandre podemos empezar dicindo que se trata dunha das escritoras galegas de máis longa traxectoria. Traduciu libros ao galego e publicou en todos os xéneros, mesmo nos híbridos con música, fotografía ou banda deseñada. Comezou na Literatura Infantil e Xuvenil, onde pronto se consagrou con abondosos lectores, premios de prestixio e frecuentes traducións. Salientan as súas narracións de aventuras con protagonismo feminino, intriga ben dosificada e unha axilidade non doada de conseguir nun campo no que a función didáctica ten que existir pero nunca notarse. Aleixandre sábeo e practícao en contos e novelas, e mesmo en pezas para monicreques. Se tivésemos que apuntar algún título para ilustrar o dito, elexiríamos *A Expedición do Pacífico* (1994) ou *A banda sen futuro* (1999).

Na narrativa fantástica, Marilar Aleixandre revélase como importante cultivadora dunha liña presente desde vello na narrativa galega. Velaí a novela *Tránsito dos gramáticos* (1993), que leva os lectores por escenarios de Santiago de Compostela, ou os contos de *O coitelo en novembro* (2010) que pola vía do fantástico os conducen ao mundo da resistencia antifascista ou das palabras que se erguen como personaxes. A cidade da devandita novela reaparece unha e outra vez na literatura de Aleixandre, coma se a fascinación santiaguesa, que tan fermosamente explica na guía-ensaio *Terras de Compostela* (2009), a tivese engaiolada para sempre. E xa que falamos de ensaio, escolleríamos como modelo do seu ben facer *Castelao segundo Rañolas* (2000), unha biografía do artista e político galego, a través da conversa cos seus personaxes, que logra interesar a lectores de todas as idades.

Con estas poucas mostras temos xa proba da orixinalidade dunha escrita literaria na que brilla con luz propia a poesía. Iniciada en 1999 con *Catálogo de velenos*, este primeiro chanzo dun poema total vén de coñecer en 2016 a última entrega, *Desescribindo*. Poderíamos dicir que toda a literatura de Marilar Aleixandre –e seica a isto non sexa allea a súa paralela produción didáctica e científica– susténtase en tres piares que os lectores de seu identificamos como constantes: didacticismo e método científico como pegadas académicas; ecoloxía, feminismo e memoria histórica como acción política; e amor á palabra como estímulo de creación e de investigación.

A académica Dna. Fina Casalderrey pronunciou o Discurso de Resposta a Dna. Marilar Aleixandre.

Conversamos² coa escritora e profesora Marilar Aleixandre co gallo da súa recepción na Real Academia Galega como membro de número. O pasado 14 de xaneiro celebrouse a o acto nun Paraninfo da Universidade de Santiago de Compostela ateigado de autoridades e representantes do mundo académico, político e cultural, así como de compañeiros e amigos. O discurso de entrada, “Voces termando da palabra”³ foi seguido da “Resposta da excelentísima señora Fina Casalderrey” que deu relevancia á biografía vital e intelectual da nova membro.

Marilar Aleixandre ofrece unha apaixonada incitación á defensa da paisaxe galega no amplo sentido natural, científico, social e daquela humano, do termo. Enceta a súa mensaxe cun relato real na boca do mariñeiro noviño que foxe de horror ao ver chegar ensanguentada a muller sobrevivinte dun fusilamento. Volverá Aleixandre a este relato no epílogo do discurso para descubrir o nome desa muller: a canguesa Dolores Blanco, vítima da represión fascista.

---

² A entrevista realizouse dentro do marco do Proxecto de Investigación FEM2015-66937-P (MINECO/FEDER).

³ As páxinas citadas remiten a este texto.

Enlaza, a seguir, coa paisaxe da emigración da literatura de Xosé Neira Vilas (1928-2015), cuxa cadeira vai ocupar. Recolle así o relevo de quen, asegura, fixo por primeira vez literatura infantil, non coas mentiras arcádicas habituais, senón coas verdades contadas polos desfavorecidos. De Neira Vilas e doutros antecesores na cadeira da RAG, dá o salto Marilar Aleixandre para a liñaxe das literatas na que quere verse inscrita. E termina este exordio recordando ao auditorio o que moitas veces escribiu: que naceu dúas veces. Unha, á vida en Madrid e outra, ao amor de Galicia en Vigo.

8

Xa na cerna do discurso, escoitamos a autora expoñer a tese sobre o que este se levanta: a paisaxe galega, na súa dobre presenza física e cultural, está hoxe en perigo: “neste intre, ambas as dúas, “presenza material e presenza inmaterial, construída discursivamente no noso imaxinario, [...], están ameazadas” (Aleixandre 2017: 15). O discurso quere darlles a palabra a esas voces e vai logo a fluír polos vieiros da paisaxe das rochas, a auga, a toponimia, o silencio... Pregúntalles a autora que é o que din as súas voces, como no himno pondaliano, ao tempo que recorda os intérpretes da paisaxe na ciencia e na literatura. Isidro Parga Pondal, Ramón Otero Pedrayo, Xabier R. Baixeras, Rosalía de Castro, Francisco X. Ríos Barja, Ramón Cabanillas, Gonzalo López Abente, Manuel María, Xohana Torres, Manuel Antonio, X. L. Méndez Ferrín, Uxío Novoneyra, Anxo Angueira, Manuela Palacios, Miguel Mato Fondo, María López Sande, Francisco Díaz-Fierros, Chus Pato e moitos outros son os nomes citados no decorrer das palabras de Aleixandre. Destaca, ao final, a recuperación da voz silenciada das mulleres na paisaxe: “As mulleres fomos durante moito tempo unha parte invisíbel da paisaxe, e non só da paisaxe.” (Aleixandre 2017: 34); así como a dos escenarios de feitos esquecidos ou silenciados: “Garda a paisaxe memorias que non vemos, mais que forman parte da súa cerna” (Aleixandre 2017: 40).

Ao longo do discurso, Marilar Aleixandre procura converter en acción comunicativa a tese inicialmente exposta, de acordo –advirte- coa Teoría Crítica de Jünger Habermas. E conséguo, abofé, cunha argumentación que percorre a voz persoal da razón e da emoción tanto como esa polifonía de voces diversas que convoca para outorgarlles a función de termar da paisaxe galega.

Dna. Marilar Aleixandre, nun momento do discurso na tribuna do Paraninfo da USC

OLIVIA RODRÍGUEZ GONZÁLEZ. *Entras na RAG como académica numeraria nun momento álxido da túa carreira como escritora, científica, profesora e activista política. Coido que se desperdiciaron anos na institución ao non contar contigo antes. Será que a RAG aínda non se desprendeu de todo do lastre de ser unha institución que no pasado distinguía ou condecoraba persoas no canto de funcionar plenamente como motor de acción cultural? Ou tes outra opinión sobre o asunto?*

MARILAR ALEIXANDRE. Creo que as mudanzas en institucións como as academias –non unicamente na RAG – tardan en compasarse coas mudanzas sociais. Eu non o personalizaría no meu caso, senón na dificultade xeral para superar inercias, para facer as cousas dun modo distinto e non ‘como se fixeron sempre’. Entre a tradición e o cambio, eu son máis partidaria do cambio, desconfío da tradición. As mulleres, en particular, non temos nada que agradecerlles a unhas tradicións que sempre intentaron mantermos sometidas, desempeñando o papel de comparsas na función. Nun poema dedicado a Rosalía, “Arrengo das pombas”, que forma parte de *Ovella descarreirada*, digo: “son unha das túas renegadiñas / arrengo das tradicións / arrengo das pombas / arrengo das flores relambidas”. Un exemplo de ‘tradicións’ pouco comprensíbeis para a sociedade actual é as institucións estaren formadas unicamente, ou case, por homes. Na RAG, de 30 escanos, seis están ocupados por mulleres e coa entrada de Chus Pato este ano, seremos sete. Mellor sete que catro, mais un horizonte de normalidade sería 15, pois somos a meta-

de da sociedade. Noutras institucións galegas ocorre o mesmo: no Plenario do Consello da Cultura Galega, de 27 membros, seis son mulleres; na Real Academia de Xurisprudencia e Lexislación hai só dúas mulleres –Consuelo Castro Rei e Milagros Otero Parga– de 40, isto nun intre no que a meirande parte dos xuíces e fiscais novos son mulleres; na Academia Galega de Belas Artes, son catro de 35; na Academia Galega de Ciencias, dúas de 27, e así poderíamos seguir mirando os consellos de redacción das revistas, os xurados dos premios... As mulleres non somos unha anomalía no eido intelectual e cultural, o que é unha anomalía é que non se nos recoñeza como intelectuais e creadoras de cultura. En canto ás funcións sociais da RAG, sería desexábel reforzar o papel de motor do activismo cultural. Talvez, de modo máis preciso, entendo que a Academia debe estar atenta ao activismo cultural emerxente na rúa, na sociedade, e apoialo, por exemplo as asociacións culturais que, sobre todo no rural, teñen un importante papel en termar da lingua e da cultura, as librarías, os Equipos de Normalización e Dinamización Lingüística dos centros de ensino, os clubs de lectura, os grupos de xente moza que organizan recitais de poesía ou editan banda deseñada... Creo que nese sentido as dúas últimas directivas, presididas por Ferrín e por Alonso Montero, iniciaron ese camiño, uníndose á sociedade por exemplo na resistencia ao decreto de trilingüismo e achegando a literatura galega á rúa. Para min a RAG podería ser, debería ser unha axitadora cultural.

ORG. *Coa túa bagaxe, que ideas e accións podes achegar á RAG?*

MA. Aínda teño que facerme unha idea, desde dentro, do traballo da Academia e do que poden ser as miñas achegas. Gustaríame, por exemplo, unha meirande apertura da Academia á sociedade na súa pluralidade. Un exemplo disto, ademais do equilibrio entre mulleres e homes, sería unha composición plural, con membros tanto da Galicia oriental como da occidental, persoas das catro provincias, pois neste intre hai un desequilibrio cara á Coruña. Apertura aos distintos sectores da cultura galega, pois a Academia debe coidar da lingua, o seu obxectivo primeiro, mais tamén debe fomentar outras dimensións da cultura: artes plásticas, ciencias, música, filosofía, audiovisual, aspectos xurídicos e económicos e outros. Esta apertura podería manifestarse tanto nos novos ingresos, que son poucos, como no día a día, abrindo o abano de actividades. Creo achegar tamén un enfoque feminista, reforzando as feministas que xa hai na academia. O feminismo é a perspectiva de maior novidade do século XX e produciu mudanzas sociais de relevancia, impregnando

moitas dimensións da sociedade galega, tanto culturais como doutro tipo. E, seguindo coa idea suxerida na pregunta anterior, a Academia debe esforzarse en saír á rúa, facer visíbel que é parte da sociedade, que a xente é benvida nela. Nos días anteriores ao ingreso, o 14 de xaneiro pasado, sorprendeume o número de persoas que me preguntaron se o acto era público. Pedín á RAG que indicasen explicitamente nas notas de prensa e nas redes sociais que ese acto, como a meirande parte das actividades da RAG, é público e aberto.

ORG. *Como peza oratoria, o teu discurso está moi ben artellado: mostra non só as túas ideas, senón a túa traxectoria vital, cando enfronta o tema central, a paisaxe física e literaria. A paisaxe existe fóra do ollo humano?*

MA. Vemos a paisaxe, e non só a paisaxe, a través dun veo constituído polas nosas representacións. Como dicía o antropólogo Clifford Geertz, posuímos sistemas de significado que son propiedade colectiva dun grupo. Geertz segue a fermosa metáfora de Max Weber, que considera os seres humanos como animais suspendidos en redes de significado tecidas por eles mesmos. Eu non pertenzo á corrente do relativismo radical, creo que os elementos da paisaxe teñen existencia física. Porén, interpretamos a paisaxe de distintos modos dependendo da cultura e da época da que formamos parte. Vemos montañas e ríos dunha forma determinada segundo esa perspectiva compartida. Apreciamos a beleza das paisaxes se alguén nos aprendeu a consideralas fermosas. Na novela *A expedición do Pacífico*, o xeólogo Ignasi Ros suxire que Alexander Humboldt non entendeu o significado do volcán Pichincha, en Quito, que están explorando, cando o describiu como un “terrorífico caos” –crítica inspirada nos documentos da expedición real –, aínda que André Goianes desculpa a Humboldt, pois no seu tempo non contaban coas teorías actualistas sobre a orixe das montañas. María López Sánchez pon de manifesto a creación discursiva da paisaxe galega que debemos, en primeiro lugar, a Rosalía. A beleza da paisaxe galega forma hoxe parte do noso imaxinario, mais antes de Rosalía non era así; foi ela quen mudou o imaxinario dominante. A paisaxe existe fóra do ollo humano, mais distintas olladas poden vela de forma diferente.

ORG. *Insíreste nunha forte tradición galega de teóricos da paisaxe. Dentro dela sitúaste na liña de interpretación que Rosalía de Castro inaugura. Con ela e con Emilia Pardo Bazán entras polas portas da Academia. Que significado ten esta imaxe?*

MA. Sitúome, de forma intencionada, na liña de interpretación feminista. Cando no discurso digo “Cruzo o lintel da casa de Rosalía ... entro na casa de

Emilia Pardo Bazán” é, por unha banda, para reivindicar a Rosalía e Emilia como habitantes da RAG, discursiva e simbolicamente; e no caso da segunda, mesmo fisicamente, pois a Academia ocupa a que foi a súa casa. No caso de Rosalía, é ben coñecido o seu papel na creación discursiva da paisaxe e mesmo, que foi a primeira que utiliza a palabra en galego, no prólogo de *Cantares gallegos*. Hai outra análise, entendo que nova, sobre a forma en que Rosalía aborda a paisaxe, que esbocei en 2012 na revista *Maremagnum*, comparando o tratamento da paisaxe en *La hija del mar* e en *Jane Eyre* de Charlotte Brontë, publicadas case ao mesmo tempo, en 1847 e 1859. Brontë, das primeiras en crear unha protagonista independente, non se subtrae aos estereotipos da visión colonialista que considera todo o británico, mesmo a paisaxe e o clima, superior aos trópicos. Estes prexuízos revélanse, por exemplo, ao narrar Rochester a súa estada en Xamaica, nun texto alusivo ao inferno con fumes de xofre e lúas sanguentas, en oposición ao suave vento que viña de Europa. Porén Rosalía contrasta, na historia de Candora, as tépedas auras, o brillante sol, o ceo transparente dos trópicos, co que chama o “neboento e triste” ceo de Muxía. Rosalía mostra unha grande capacidade de empatía coa americana exilada, é quen de apreciar a beleza en paisaxes moi distintas.

12

ORG. *Destacas, seguindo varias autoras, a nova interpretación que da paisaxe fan as escritoras galegas. Vén sendo así de claro este cambio de modelo?*

MA. Máis que un cambio radical, creo que son diferenzas nos matices, unha evolución. Eu miro o mundo, desde os dezasete anos cando lín *O segundo sexo* de Simone de Beauvoir, a través de lentes violetas. A noción, que expreso no discurso, de que a representación tradicional da paisaxe é a da ideoloxía patriarcal dominante, vén da análise dos textos clásicos, expresada por exemplo nas únicas referencias de Otero Pedrayo ás mulleres na dicotomía *sedutora pecaudenta* ou *anxo inocente*. Hai un estereotipo segundo o cal, as únicas que temos ideoloxía ou unha perspectiva epistemolóxica particular somos as feministas, ignorando que a visión tradicional tamén responde a certas ideoloxías. O que debo a autoras como Manuela Palacios e María Xesús Nogueira é a análise da práctica das poetas galegas contemporáneas como unha nova transformación cultural da paisaxe. A miña produción poética é parte do corpus que estudan estas autoras, mais eu non realizara esa autorreflexión. Ao escribir poesía seguimos –sigo eu polo menos– un impulso, mais a escrita reflicte as nosas ideas, as nosas teimas. Ao ler en Palacios e Nogueira que as poetas galegas establecemos unha relación máis dialóxica coa natureza e que

a nosa é unha poesía habitada por persoas con nome propio, recoñezo algo que estaba implícito. É unha transición, unha evolución que, como indico no discurso, tamén está presente na poesía dalgúns homes, así *O valo de Manselle*, de Anxo Angueira.

ORG. *Abres e pechas o discurso cun relato de memoria histórica, a da canguesa Dolores Blanco. Pensas que a paisaxe galega segue furada por estes baleiros? Canto tardaremos en completala?*

MA. Penso, si, que cómpre encher eses furados, eses ocos que no discurso escrito chamo paisaxe invisíbel e que no lido o 14 de xaneiro chamei paisaxe soñada. Todos os pasos que deron as sociedades cara a un mundo mellor foron antes soñados por alguén. Mary Wollstonecraft soñou a finais do século XVIII a igualdade de dereitos entre mulleres e homes, que tardaría moito en acadarse; entre nós Concepción Arenal e Emilia Pardo Bazán soñaron que as mulleres podían estudar e exercer como intelectuais. Castelao soñou unha Galicia con autogoberno. Soñadoras, soñadores que, coa imaxinación como ferramenta, idearon mundos mellores, paisaxes diferentes. Así Dolores Blanco, paseada, castigada por soñar dereitos para as traballadoras. Completar eses ocos é unha tarefa que está tardando de máis, debido, entre outras razóns, a un discurso nesgado que insiste en esquecer a represión, opoñendo a memoria ao espírito de concordia. Como sociedade, temos dereito a coñecer, debemos ás persoas represaliadas ou asasinadas o recoñecemento ao seu labor, a soñar unha Galicia mellor.

ORG. *Ganduxando (verba tan feminista que manexas aquí e acolá) razón e paixón, documentos e autobiografía, expós a tese central das paisaxes ameazadas. De todas as que enumeras, cal é a que máis te arrepiá? De principio a fin animas á loita, seguindo o exemplo de Neira Vilas. Cal é a máis apremante?*

MA. Unha visión integral da paisaxe considera que todo está interrelacionado. É difícil escoller unha, por exemplo o espolio da lousa en Valdeorras é arrepiante. Porén, se teño que escoller, escollería a auga. Salvemos os humidais que quedan, os pequenos regos ameazados polas especies invasoras; rehabilitemos, na medida do posíbel, Antela. O máis apremante neste intre é talvez impedir a construción da autovía A-76 que estragaría o Canón do Sil e a Ribeira Sacra. Tamén, aínda que disto non falase no discurso, pois non é específico da paisaxe galega, é urxente un cambio de modelo de produción e uso da enerxía, pois o actual está causando xa o quecemento global, alteracións dos fluxos das masas

de aire que levan a temperaturas extremas, máis frías e máis quentes, e ao aumento de episodios como secas e inundacións. Debemos utilizar fontes renovábeis –a taxa ao sol é un escándalo–, mais sobre todo reducir o consumo de enerxía, utilizar transporte público, planificar a poboación de modo que non dependamos do coche. E tamén mudar a dieta reducindo drasticamente a proporción de carne, pois a gandería é un dos sectores que contribúe ao cambio climático. Sei que hai moitos estereotipos sobre o vexetarianismo, mais é hora de debatelo seriamente. E unha cuestión transversal moi grave é a situación da lingua. É necesario un grande acordo sobre a lingua, un esforzo que xunte todo o país na defensa do galego, para aumentar o número de falantes.

ORG. *Seica traballarás no campo da toponimia cando comeces as tarefas na RAG. Faise precisa tamén a túa intervención no léxico das ciencias naturais –para empezar– presente no dicionario. Por que te atraeron as palabras desde que chegaches a Galicia? Ese engaiolamento é un motivo recorrente no teu discurso.*

14 **MA.** As palabras gustáronme sempre. Gustáronme antes de chegar a Galicia, en Galicia e cando estou en lugares con outro idioma que falo, como o inglés ou o francés, ou mesmo, que simplemente entendo, como o italiano. Interésame como se usa a mesma palabra con distintos significados: por que razón *espantoso* significa *aterrecedor* en galego e *marabilloso* en portugués. Tamén, as palabras que significan varias cousas. En *O coitelo en novembro* hai un relato, “Palabras descarreiradas”, que se podería considerar autobiográfico, sobre unha muller que vai recollendo palabras abandonadas, como *devalo* ou *asañado*, e vai lavándoas e pendurándoas no arame. Despois de acabar o discurso, decateime de que unha das que se mencionan no relato é precisamente *termar*. Utiliceina no título por ese duplo significado físico e emocional de *aguantar* e *ter conta*, *coidar* da paisaxe. Ás veces son expresións, como *apañar a primavera*, que se dicía en Toba para referirse a recoller os gromos novos no monte e baixalos co carro. As palabras son pequenos tesouros, é unha ledicia encontrar unha nova, ou unha usada dun modo novo.

ORG. *Pensas que o feito de teres dous naceres, en Madrid e en Vigo, puido enriquecer a túa visión desde fóra e desde dentro de Galicia? Non lles pasa tamén isto aos retornados como Neira Vilas? Iso, desde logo, fai que a polifonía de voces da paisaxe galega sexa tan rica.*

MA. É probábel, pois ao chegarmos a un lugar traemos a ollada sorprendida, marabillada, de quen ve algo novo por primeira vez. O estoupido amarelo das

mimosas en flor en decembro en Vigo e noutros lugares de Galicia, é fermosísimo, mesmo para xente habituada a contemplalo desde a nenez. Para min foi unha revelación. Ou a luz do mar. Naturalmente, levo en min o vivido noutros lugares: Madrid, a resistencia clandestina ao franquismo a finais dos sesenta e comezos dos setenta, a efervescencia cultural deses anos; Ceuta, onde vivín de nena; Doña Mencía, a vila natal de meu pai na serra de Córdoba onde pasei moitos veráns da miña infancia e adolescencia, e da que gardo o arrecendo ao aceite recién prensado. Todo o vivido vai deixando pegada en nós.

O acto rematou cun petisco mariñeiro, ofrecido por xentileza da Concellería do Mar para festexar a relación da escritora que desde a súa chegada a Galicia desde Madrid, a cidade natal, deu os primeiros pasos como autora en galego no acubillo no Batallón Literario da Costa da Morte. Unha foto de grupo, a das mulleres que acompañamos a Marilar Aleixandre facendo da súa entrada na RAG un acto simbólico co que queriamos expresar que a nosa cultura, ou é feminista ou non é tal cultura, puxo o ramo ao que será sen dúbida un dos máis importantes acontecementos culturais do ano.

Olivia Rodríguez González
Universidade da Coruña

15

Dna. Marilar Aleixandre, celebrada polas compañeiras que asistiron ao acto, no claustro da Facultade de Historia da USC.

Referencias bibliográficas

- Aleixandre, Marilar. 1993. *Tránsito dos gramáticos*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Aleixandre, Marilar. 1994. *A Expedición do Pacífico*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Aleixandre, Marilar. 1999. *A banda sen futuro*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Aleixandre, Marilar. 1999. *Catálogo de venenos*. Ferrol: Esquíu.
- Aleixandre, Marilar. 2000. *Castelao segundo Rañolas*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Aleixandre, Marilar. 2009. *Terras de Compostela*. Vigo: Promocións Culturais Galegas.
- Aleixandre, Marilar. 2010. *O coitelo en novembro*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Aleixandre, Marilar. 2012. “Mulleres, loucura, escrita”, en *Maremágnun*, nº 16, pp. 109-114.
- Aleixandre, Marilar. 2014. *Ovella descarreirada*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Aleixandre, Marilar. 2016. *Desescribindo*. A Coruña: Apiario.
- Aleixandre, Marilar e Fina Casalderrey. 2017. *Voces termando da paisaxe galega Discurso lido o día 14 de xaneiro de 2017 no acto da súa recepción, pola ilustrísima señora dona Marilar Aleixandre e resposta da excelentísima señora dona Fina Casalderrey*. A Coruña: Real Academia Galega, <http://academia.gal/documents/10157/27090/Marilar+Aleixandre.pdf> [Consulta: 01/02/2017].
- Angueira, Anxo. 1996. *O valo de Manselle*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Castro, Rosalía de. 1863. *Cantares Gallegos*. Vigo: Juan Compañel.
- Habermas, Jürgen. 1981. *Teoría de la acción comunicativa*. Madrid: Taurus.
- López Sánchez, María. 2008. *Paisaxe e nación: a creación discursiva do territorio*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Palacios González, Manuela e María Xesús Nogueira. 2014. “Endangered landscapes: Poetic interventions in Ireland and Galicia”, en César Domínguez and Manus O’Dwyer (coords.), *Contemporary Developments in Emergent Literatures and the New Europe*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, pp. 185-205.